

ЯКІ ВОНИ, МИКОЛКА І МАРИНКА?

(вікові психологічні особливості дітей дошкільного віку)

Миколка і Маринка четвертого року життя

(молодший дошкільний вік)

У дітей четвертого року життя починають виникати адекватні уявлення про “добро” і “зло”, про правильні й неправильні (добрі та погані) вчинки. Діти ще не усвідомлюють наслідків своєї поведінки, які не відповідають моральним нормам, правилам і вимогам. Їм складно правильно зрозуміти й емоційно оцінити базові етичні поняття (моральні переживання тільки починають формуватися на основі розвитку соціальних емоцій і вищих почуттів).

На четвертому році життя потрібно починати формувати в дитини образ Я-морального, розвивати її моральну самосвідомість (за дослідженнями С. Якобсон) [51, с. 51]. Такий образ складається через здатність до самоусвідомлення, що розвивається поступово, коли дошкільник намагається поставити себе на місце іншого і зрозуміти, яким він є насправді.

Молодші дошкільники прагнуть до спілкування, потребують уважного ставлення до себе, визнання самостійності. Їхній емоційний стан є нестабільним, настроїв має ознаки перепадів. Почуття дітей яскраво виражені, поверхневі та ситуативні. Дитина цього віку ще не здатна їх приховувати. Вона легко переймається емоціями інших, збуджується, її емоційний стан швидко змінюється. У дітей цього віку виникає потреба в довірі до дорослих і здатність відчувати їхній емоційний стан. Дорослий виступає моральним “еталоном”. Моральні почуття виявляються щодо матері та батька, а почуття обов’язку – щодо дорослих і молодших.

Дитина молодшого дошкільного віку ще не цілком усвідомлює навіть свої почуття й переживання і, зрозуміло, не може уявити собі почуття й переживання інших, а тому їй складно зважати на них. Однак діти здатні й можуть перейматися емоціями близьких людей, відгукуватися на сильні вияви горя чи радості (особливо, коли це стосується найріднішої людини – матері). Вони підпадають під вплив і групових емоцій, але того, що деякі події, ситуації, прояви взаємин, учинки інших людей можуть стати причиною образи, засму-

чення, страху тощо й вимагають співчуття, розради і допомоги з боку довколишніх, вони ще не розуміють (за С. Якобсон) [51, с. 57].

На четвертому році життя під впливом сильного переживання або якогось незадоволеного бажання діти можуть фантазувати. Іноді вони виявляють “нечесність”, бо не знають, як треба поводитися у будь-якому випадку (наприклад, узяв ляльку в дитячому садку, щоб принести її хворій сестричці).

У дитини молодшого дошкільного віку ще немає сталого емоційного ставлення до ровесників, тому її поведінка не опосередковується цим ставленням. Симпатії та антипатії молодших дошкільників украй несталі, вони ще не позначаються на свідомості дитини, мало впливають на її ставлення до ровесників і визначаються сьогоднішнім днем, сьогоднішньою подією. Проте всі ці переживання створюють підґрунтя для формування почуттів симпатії та антипатії як порівняно стійких утворень особистості людини. Ці переживання перетворюються на постійний потяг дошкільника до того чи іншого ровесника в міру того, як у дитини формується її моральний досвід, коли вона починає розуміти моральний бік вчинків товариша і давати їм відповідну оцінку (за дослідженнями О. Кульчицької) [9, с. 9].

На четвертому році життя, коли дитина починає усвідомлювати, які дії є поганими (недобрими), розуміти, що вони викликають негативну реакцію з боку дорослих, вона переживає *почуття сорому*. Перші прояви цього почуття надзвичайно слабкі, недиференційовані, вони часто поєднуються зі збентеженням і навіть страхом, полохливістю [9, с. 9]. Почуття сорому виникає в дитини лише у присутності дорослого і на основі конкретної реальної ситуації.

Наприкінці четвертого року в дитини розвивається вміння уявити себе кимось іншим, а отже, побачити й оцінити ситуацію не тільки зі свого погляду, а й із погляду цього “іншого”. Дії дітей четвертого року життя залежать не тільки від їхніх безпосередніх бажань і прагнень, а й від уявлень про себе самих (за С. Якобсон) [52, с. 9]. У дітей цього віку, об’єднаних у групу, вже є потреба певним чином впливати на взаємини, що складаються між ними. Діти приймають і схвалюють між собою вимоги підтримувати доброзичливі стосунки.

Більшість дітей молодшого дошкільного віку знає основні моральні норми, проте далеко не всі усвідомлюють важливість їх дотримання. *Моральним судженням* дитини властива “парціальність”

(частковість), тобто в них відсутні елменти узагальнення. Однією з важливих характеристик моральних суджень дітей цього віку є їх залежність від зовнішнього аспекту явищ. Так, виконуючи завдання, визначити, кого з персонажів розповіді потрібно покарати сильніше: дитину, яка ненароком розбила 10 чашок, чи ту дитину, яка, пустуючи, розбила одну. Діти, не замислюючись, призначають покарання першій дитині. При цьому беруть до уваги розмір матеріальної шкоди, а не внутрішні мотиви і спонуки персонажів. Для дитини цього віку характерним є дотримання “літери”, а не “духу закону”. Дитина некритично приймає вимоги дорослого як незмінні й непорушні.

У молодшому дошкільному віці зв'язки між компонентами ще не сформовані, тобто дитина робить імпульсивні судження за фактом того, що трапилося, не з'ясовуючи причин і прагнень, які передбачалися під час виконання моральної дії. Дошкільник четвертого року життя домагається нового статусу, внаслідок чого проявляє впертість, агресивність, негативізм, він поводить себе конфліктно, бо хоче “ствердитися” серед однолітків (за результатами досліджень Р. Калініної) [41].

Регулятором поведінки дитини виступають емоції і почуття. У поведінці чотирирічних найрозвиненішими є моральні переживання, емоційне ставлення до дій і вчинків. Розрізняючи характер учинків, діти схильні завищувати вимоги до інших і занижувати їх стосовно себе. Їхня поведінка будується за зразком (опанування та засвоєння конвенційних (умовних, загальноприйнятих) ролей). Дитина прагне бути доброю, відповідати вимогам дорослих, одержувати схвалення від них. При цьому вона намагається максимально привернути до себе увагу, щоб бути визнаною (почасти знаючи, що вчиняє недобре, але не зізнаючись у цьому).

У низці робіт, присвячених питанням дитячої психології (В. Котирло, О. Кульчицька, Т. Піроженко тощо), зазначається, що, починаючи із три-чотирирічного віку, поведінка дитини все більше визначається не окремими бажаннями й мотивами, які швидко змінюються або вступають у конфлікт між собою, а певним підпорядкуванням окремих мотивів, а отже, і співвідпорядкуванням окремих дій. Це означає, що дитина вже, наприклад, може виконувати певні, навіть не дуже приємні їй, але потрібні дії [44; 9, с. 9; 21].

На четвертому році життя поведінка дітей у їхньому мовному описі відповідає нормам, а реально, за відсутності прямого зовнішнього контролю, переважає підпорядкування особистісно-корисливим потребам. Діти часто не знають, як треба поводитися з однолітками, і не вміють спілкуватися з ними. Дуже часто вони не зважають на можливі незручності й переживання інших дітей. Поведінка молодших дошкільників обумовлена врахуванням лише власних інтересів, їх не зупиняють перешкоди і позиції інших у здійсненні мети. Спочатку кожна така дія зовсім не є вираженням поганого ставлення, злісного поводження чи інших моральних огріхів. Її причиною може бути цілком невинне бажання, невміння або неможливість зайняти себе чимось, осмислити, як треба поводитися у групі однолітків.

Якщо дії дитини не контрольовані з боку дорослих чи діти перебувають без належного догляду, то вони швидко переймають в інших такі "силові" прийоми (забирають іграшки, штовхають один одного тощо). Це швидко стає звичкою, а ті, хто до таких дій особливо схильні, починають із часом просто тероризувати слабших і миролюбних. У цьому віці агресія на адресу однолітка не є проявом стійкого поганого ставлення до нього. Найімовірніше, це імпульсивна реакція. Проте навіть діти цього віку здатні осмислено вимагати від однолітків дотримання деяких загальних для всіх правил поведінки.

На четвертий рік життя припадає перший етап у формуванні *інтелектуально-вольових передумов моральної поведінки*. Це період, коли відпрацьовується програма моральної поведінки у словесному обрамленні її суті і створюються операційно-технічні можливості для її реалізації. Дотримання моральної регуляції контролюється дорослими (за Є. Суботським) [49].

Загальна характеристика морального портрета Миколки і Маринки в молодшому дошкільному віці

Оскільки в дітей четвертого року життя починають закладатися основи моральної самосвідомості, їхня поведінка повністю підпорядкована моральним почуттям. У цьому сенсі діти вказаного віку (молодший дошкільний) за сумарними характеристиками психологічних особливостей є "засвоювачами" моральних правил і норм, які вони сприймають на емоційному рівні. Опановуючи й засвоюючи